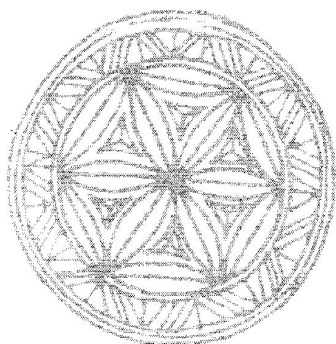

КРАЄЗНАВЕЦЬ

ПРИКАРПАТТЯ

№ 22 липень – грудень 2013 рік

КРАЄЗНАВЕЦЬ

ПРИКАРПАТТЯ

№ 22

2013

липень—грудень

регіональний науково-методичний альманах

Свідоцтво про реєстрацію
серія ІФ № 463
від 17.XII.2001 р.

Видавець:

Видавничо-інформаційний центр
Івано-Франківського обласного державного центру
туризму і краєзнавства учнівської молоді

Адреса редакції:

м. Івано-Франківськ, вул. Нечуя-Левицького, 19,
тел. 58-21-56

Засновники:

Івано-Франківський обласний державний центр туризму
і краєзнавства учнівської молоді
Івано-Франківська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Редакція залишає за собою право скорочувати і редагувати надіслані матеріали,
не порушуючи їхнього основного змісту. За достовірність фактів, цитат відповідальність несуть автори

редакційна колегія:

Володимир Грабовецький
(головний редактор)

Богдан Гаврилів,
Михайло Косило
(заступники головного
редактора)

Ірина Косило
(шеф-редактор)

Галина Горбань
Тетяна Завгородня
Микола Кугутяк

Володимир Любінець

Богдан Мицкан
Михайло Паньків
Борис Савчук
Степан Хороб

Юрій Угорчак
(відповідальний секретар)

Ярослав Довган
(літературний редактор)

Стефанія Шеремета
(верстка)

Лідія Левицька
(коректура)

Ірина Косило
(відповідальна за випуск)

Зв'язки Я. Головацького з українськими діячами Наддніпрянщини (середина 1830-х рр. – 1888 р.) До 180-річчя заснування «Руської трійці»

У XIX сторіччі українські землі входили до складу Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій, де у ставленні до місцевого українського населення проводили асиміляторську політику. Одним із небагатьох засобів взаємопізнання і зближення українців («русинів», «малорусів») по обидва боки австро-російського кордону були культурні взаємозв'язки, що почали встановлюватися від середини 1830-х рр. У статті розкрито взаємини колишнього члена «Руської трійці» Я. Головацького з наддніпрянськими діячами в 30–80-х рр. XIX ст.

Суворі розправа австрійської цензури над «Трійцею» і заборона «Русалки Дністрової» в 1837 р. уповільнили процес українського національного відродження в Галичині. На середину 30-х рр. XIX ст. у краї не було жодної граматики або Євангелія, надрукованих

українською народнорозмовною мовою. Для протидії полонізації краю, яка поширилася так, що єдина освічена верства населення – греко-католицькі священики нерідко розмовляли польською вдома, а деякі з них навіть читали проповіді польськими буквами, передова галицько-руська інтелігенція проявляла посилений інтерес до національно-культурних процесів на Наддніпрянщині. Це пояснювалося пошуками власної національної ідентичності, прагненням під впливом національно-культурного відродження інших слов'янських народів дослідити ареал поширення рідної мови і культури, народні традиції.

Поштовх до зацікавлення в Галичині українофільством, народознавчою діяльністю дало знайомство з творами наддніпрянських науковців і літераторів, що містилися в бібліотеці Оссолінських у Львові. У фондах книгозбірні були народознавчі видання з Наддніпрянської України. Загалом наддніпрянсько-українська книжка в Галичині у першій половині XIX ст. була неабиякою рідкістю. Польські книготорговці не хотіли перевозити видані в Росії українські книжки, однак навіть якщо вони погоджувалися, то були ще й цензурні перешкоди. Так, Я. Головацький умовив одного з них придбати «Енеїду» І. Котляревського та «Историю Малой России» Д. Бантиша-Каменського, заплатив немалу суму (29 гульденів), десь за десять місяців видання з'явилися у Львові, але Я. Головацькому довелося ще майже півтора року чекати повернення замовленої літератури від цензора. Як наслідок – галицька інтелігенція була змушена вдатися до копіювання. Так, Я. Головацький зробив рукописні копії з першого повного видання «Енеїди», «Наталки Полтавки» І. Котляревського, поезій Л. Боровиковського, О. Бодяньського, М. Костомарова, творів П. Куліша, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, В. Забіли, М. Петренка, повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма»¹.

Я. Головацький

¹ Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в I пол. XIX в. // Неділя. – 1911. – Ч. 43–44. – 5 падолиста. – С. 4.

Перші особисті контакти Я. Головацького з наддніпрянцями було встановлено ще в середині 1830-х рр. для ознайомлення з національно-культурним відродженням на Наддніпрянській Україні, поглиблення історичної свідомості, вдосконалення галицького варіанта народнорозмовної мови. Я. Головацький в 1838 р. почав листуватися з видатним наддніпрянським науковцем М. Максимовичем, від якого отримував твори класиків нової української літератури І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки та ін. У своїх листах до Я. Головацького М. Максимович закликав галицьку молодь відмовитися від макаронічного «язичія», «писати на своєму рідному язичі, подобно немцям, французам, чехам і всім почти другим націям...»². Товариська кореспонденція з М. Максимовичем була, за словами Я. Головацького, першим спілкуванням галицьких літераторів з Україною, першим почуттям рідності й одноплемінного взаєморозуміння в той час, коли ближчі стосунки між галичанами і наддніпрянцями були надзвичайно утруднені: «Мы, молодые труженники на поприще родной словесности, повинувалися зрелымъ наставлениямъ опытного и доброжелательного мужа...»³.

Якщо зв'язки Я. Головацького з М. Максимовичем проявилися винятково у формі листування, то в 1839 р. відбулася перша особиста зустріч галичанина з наддніпрянським діячем, автором фольклорної збірки «Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и песни» П. Лукашевичем, який улітку 1839 р. побував у Львові. Після нетривалої зустрічі (П. Лукашевич був у місті лише один день) між двома діячами зав'язалося листування, що тривало десь протягом року. У своїх листах Я. Головацький просив наддніпрянця інформувати про видання творів І. Котляревського, Є. Гребінки та ін., розповідав про народознавчі дослідження діячів «Руської трійці», дякував за те, що «ви ... українці, не забуваєте свою братію, не цураєтесь тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур'янами, але ще живим...» (лист у липні 1840 р.)⁴.

Тіснішими були зв'язки Я. Головацького з вихідцем із Полтавщини, професором

Московського університету О. Бодяньським. Поштовх до встановлення зв'язків дало намагання Я. Головацького передати О. Бодяньському записи «Народных песен Галицкой и Угорской Руси», які було неможливо опублікувати в Галичині з огляду на цензурні перешкоди⁵. Особисте листування між Я. Головацьким і О. Бодяньським почалося в листопаді 1843 р.⁶ До листа було додано записи кількох «народних пісень галицько-руських і ... поезій, досі ще ніде не печатаних. Всі пісні збирані із уст миру в різних сторонах Галицької Русі... щоб лучче показати розмаїті відміни бесіди галицького наріччя»⁷. О. Бодяньський обіцяв Я. Головацькому видати народні пісні, які він зібрав у Москві⁸. Особисте знайомство обох діячів відбулося тільки в 1867 р. у Москві під час етнографічної виставки, і листування між ними тривало до самої смерті О. Бодяньського в 1876 р. Загалом Я. Головацький у своїх листах до О. Бодяньського інформував про національно-культурне відродження в Галичині, події політичного життя, зокрема революцію 1848–1849 рр. тощо⁹.

На початку 40-х рр. Я. Головацькому вдалося налагодити зв'язки з визначним науковцем, професором-славістом із Харківського університету І. Срезневським, який під час наукової подорожі слов'янськими землями (1839–1842 рр.) в липні 1842-го прибув до Львова, де залишився на десять днів. «Городъ Лембергъ (офіційна назва міста. – О. К.) не может не понравиться», – ділився враженнями науковець, усупереч домінуванню польської мови в місті простолюд із навколишніх сіл розмовляє «по-южнорусски». Головною метою подорожі І. Срезневського до Галичини було бажання ближче познайомитися з місцевими діячами на ниві народознавства, зібрати матеріал для історико-географічного нарису про край¹⁰. З

⁵ Климкова Л. Я. Ф. Головацький та О. Бодяньський (до історії створення й опублікування збірника Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – 1971. – №7. – С. 107–114.

⁶ Там само. – С. 111.

⁷ Головацький Я. До Бодяньського О. М. (1843) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С. 309.

⁸ Климкова Л. Я. Ф. Головацький та О. Бодяньський. – С. 111.

⁹ Див.: Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодяньським. 1843–1876. – К., 1930. – 51 с.

¹⁰ Крюков А. Наукова подорож І. І. Срезневського в Західну Україну [Текст] // Українське літературознавство. Респуб. міжвід. збірник. – 1972. – Вип. 16. – С. 23.

² Головацький Я. До Максимовича М. О. (1840) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – К.: Дніпро, 1982. – С. 309.

³ Там само. – С. 310.

⁴ Головацький Я. До Лукашевича П. Я. (1839, 1840) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С. 307–308.

нагоди приємної зустрічі з І. Срезневським Я. Головацький присвятив йому щирі слова:

*Руський з руським повстрівався,
Руський з руським повітався...
Хоч з далекої України,
Хоч з далекої родини –
Вже один другому брат!*

У поезії домінує мотив єдності українського народу, соборницькі настрої, що з таким оптимізмом і ясністю, хай навіть і суто декларативною, вперше прозвучали у творчості галицьких письменників¹¹. Листовні зв'язки Я. Головацького з І. Срезневським тривали до 1844 р. Я. Головацький отримував від наддніпрянського діяча наукові твори, водночас писав про національне життя в Галичині. Так, у листі від 27 липня 1844 р. галичанин висловлював вдячність І. Срезневському «за ласкаво прислані книжки» М. Костомарова, А. Метлинського, І. Котляревського та ін.¹². У 1843-му Я. Головацький від І. Срезневського отримав повість «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, яку прагнув опублікувати в Галичині, але поданий до львівської цензури в 1844 р. текст не допустили до друку¹³.

Водночас у Галичині поширювалися твори не тільки наддніпрянсько-українських, а й російських письменників і науковців. Я. Головацький встановив зв'язки з російським істориком, публіцистом, професором Московського університету М. Погодіним, який був прихильником слов'янофільської концепції, виступав за активну участь Росії в житті слов'янських народів для їх звільнення з-під західних впливів. Уперше М. Погодін побував у Галичині 1835-го, повертаючись із Праги до Москви, пізніше приїжджав до Львова в 1842 р. Після знайомства з Я. Головацьким між діячами почалося листування. У своїх листах М. Погодін виявляв інтерес насамперед до наукової співпраці. Історик не тільки не заперечував, а навіть

¹¹ Головацький Я. [в альбом Ізмаїлу Срезневському] // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С. 221.

¹² Головацький Я. До Срезневського І. І. (1844) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С. 315.

¹³ Райківський І. Взаємини галицьких і наддніпрянських діячів у 1830–1840-х рр. // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1. – С. 46.

¹⁴ Вагилевич І. До Погодіна М. П. (1836) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С. 192, 193.

¹⁵ Саламаха Н. М. Погодін як редактор журналу «Московитянин» // Галичина. – 2003. – № 3. – С. 162.

всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, розгортання народознавчих досліджень через надання матеріальної допомоги галицьким літераторам і науковцям, надсилання літератури з Росії¹⁴. Починаючи від 1841-го, М. Погодін видавав науково-літературний журнал «Московитянин» (виходив до 1854 р.), в якому слов'янська тематика зайняла чільне місце. На прохання М. Погодіна Я. Головацький надіслав до часопису статтю «Великая Хорватія, или Галицко-Карпатская Русь»¹⁵. Спілкування з російським істориком сприяло глибшому ознайомленню Я. Головацького з науковим і літературним світом Росії, що викликав у нього великі симпатії¹⁶.

Якщо в 30–40-х рр. наддніпрянсько-галицькі зв'язки мали більше спорадичний, епізодичний характер, то ситуація кардинально змінилася від середини ХІХ ст. В умовах посилення національного гноблення з боку російського уряду (внаслідок розправи над Кирило-Мефодіївським братством у 1846 р., а особливо після видання Валуєвського циркуляру 1863-го та Емського указу 1876-го) наддніпрянські діячі з огляду на легальні можливості для розвитку української культури в піддавстрійській Галичині після того, як Габсбурзька монархія в 60-х рр. проголосила конституцію і демократичні свободи, почали чимраз активніше вступати у зносини з галичанами. Промотором активізації наддніпрянсько-галицьких взаємин наприкінці 50-х рр. ХІХ ст. був П. Куліш.

Уперше П. Куліш відвідав Львів наприкінці червня 1858 р., де зустрівся з Я. Головацьким, тоді професором філології Львівського університету. П. Куліш подарував галичанинові привезену літературу, зокрема перший том «Сочинений» М. Гоголя, два примірники «Народних оповідань» Марка Вовчка, «Літопис Самовидця». Для потреб Народного дому у Львові колишній кирило-мефодіївець передав власні видання: «Граматику», «Чорну раду», «Записки о Южной Руси» та ін.¹⁷. Я. Головацький взаємін подарував П. Кулішеві свої ранні твори й обіцяв надсилати галицькі книжки. Однак український письменник 8 червня 1858 р. був змушений передчасно залишити Львів за фінансової допомоги

¹⁶ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47 / Відбитка з ХІ і ХІІ т. Збірника фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – С. LVI.

¹⁷ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і «Руська Трійця» / Шашкевичіана: Нова серія: Збірник наукових праць. – Вип. 1–2. – Львів; Броди; Вінніпег. – С. 323.

Я. Головацького¹⁸. Після повернення до Петербурга П. Куліш не поспішав писати новому знайомому. В начерку листа до «милого приятеля» від 30 червня 1859 р. Я. Головацький дорікав наддніпрянцеві, що протягом року не отримав жодного листа, хоч дуже просив писати «обо всім, що дотикається движенія народности малоруської»¹⁹.

Незважаючи на позицію П. Куліша, Я. Головацький не полишав надії щодо налагодження активніших зв'язків, надіслав письменникові 23 січня 1861 р. альманах «Львовянинь», деякі твори галицьких авторів Б. Дідицького, І. Наумовича, В. Ільницького та ін.²⁰. У відповідь П. Куліш 28 січня 1861 р. висловив подяку, пообіцяв передати найближчим часом український журнал «Основа» в Петербурзі. В листі адресант критикував галицьких русофілів, які нехтували українською народною мовою, писали «язичієм»: «Чом се Ви, панове браття, не хапаєтесь нашої мови, а пишете на взір того, як у нас колись писали в академіях, тай покинули? ...правопись Ваша якась чудна, що хто не був у Вас і не чув, як Ви розмовляєте, то читатиме Ваші книжки по-московській...»²¹. Кулішеву критику про брак відчуття єдності в мовно-правописному питанні між Галичиною і Наддніпрянщиною Я. Головацький у своєму листі-відповіді від 8 червня 1861 р. оминув мовчанкою, просив тільки надіслати «Основу», «Малороссійские песни» М. Максимовича та ряд інших книжок²².

Однак, незважаючи на заклики Я. Головацького, П. Куліш у кінці 50-х – на початку 60-х рр. не відповів взаємністю. Можливо, Кулішева стриманість у стосунках з Я. Головацьким стала однією з причин, що спонукала колишнього діяча «Руської трійці», в якого деякий час ще жеврів інтерес до літературного руху на Наддніпрянській Україні як засобу підтримки в боротьбі з колонізацією Галичини, остаточно утвердитися на русофільських засадах і зблизитися з українофобами²³. Після переходу Я. Головацького на москвофільські позиції П. Куліш у

1866 р. остаточно розірвав зв'язки з галицьким діячем. Цьому передувала скандальна полеміка в пресі, що набула гучного резонансу.

Редактор віденського журналу «Страхопуд» і тижневика «Боян» В. Стебельський та одіозна централістська московська преса І. Аксакова й М. Каткова без відома П. Куліша опублікували два його листи до Я. Головацького за жовтень 1866 р., в яких нібито йшлося про можливу відмову від українського правопису, т. зв. «кулішівки» в разі «спекуляції» на ній з боку поляків²⁴. Русофільська преса звинуватила П. Куліша в прагненні роз'єднати єдиний «русский народ»²⁵. Унаслідок таких звинувачень перед П. Кулішем на державній службі (в той час він працював російським чиновником у Варшаві) поставили умову публічно відректися від українофільських поглядів, що він відмовився зробити. В результаті цього П. Куліш був змушений написати заяву про звільнення за станом здоров'я. До ідеологічних розбіжностей між двома діячами доповнилися особисті мотиви, що зумовило Кулішеве різко негативне сприйняття русофілів і діяльності Я. Головацького²⁶.

У свою чергу Я. Головацький 1867 р. був змушений емігрувати до Росії, звинувачений австрійською владою в проросійських симпатіях. У квітні 1868-го його призначили головою Віленської археографічної комісії, де він продовжив багатогранну наукову діяльність. В останні 20 років своєї діяльності (помер у травні 1888 р. у Вільнюсі, де й похований) Я. Головацький відверто обстоював позиції панрусизму, перебільшував симпатії до Росії в слов'янському світі. Так, він безапеляційно заявляв, що в давні часи «всь считались однимъ народомъ... Не было ни Великой, ни Малой, ни Бьлой, ни Червонной Руси, а была одна Русь». Науковець піддав критиці фонетичний принцип, що ліг в основу сучасної української літературної мови²⁷.

²³ Там само. – С. 329.

²⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – С. 267.

²⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і «Руська Трійця». – С. 332.

²⁶ Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша (Контекст галицького суспільно-літературного процесу 60-х років XIX ст.) // Україна модерна. – 2003. – Ч. 8. – С. 95.

²⁷ Замѣтки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, напечатаннымъ въ Вѣстникъ Европы за 1885 и 1886 годы / Сочиненіе Я. Головацаго. – Вильна, 1888. – С. 67.

¹⁸ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. У 2-х т. – К., 2007. – Т. 1. – С. 220.

¹⁹ Студинський К. Переписка Куліша з Я. Головацьким // Слідами Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. СXLVIII. – С. 243.

²⁰ Там само. – С. 245.

²¹ Там само. – С. 251.

²² Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 27.

Проживаючи у Вільнюсі, Я. Головацький регулярно надсилав до бібліотеки львівського Народного дому, русофільських інституцій і діячів у Галичині російську літературу (за визнанням Б. Дідицького, «русскіи книжки, не разъ и цѣнной стоимості...»)²⁸. Він дописував до галицьких русофільських видань («Страхопудъ», «Бесіда» та ін.), де послідовно виступав проти українофільства, фонетики. В листі Я. Головацького до професора Київського університету С. Гогоцького 14 травня 1881 р. прямо йшлося, що для Галичини повинна бути єдина на панруському просторі літературна мова, тобто російська («русская»), з цією думкою «не соглашаются только непримиримые хохломаны, украиноманы и полякующіе»²⁹.

На посаді голови Віленської археографічної комісії Я. Головацький підтримував контакти з науковими інституціями і науковцями в Росії. Зокрема, збереглися листи до Я. Головацького від М. Костомарова³⁰, М. Драгоманова³¹, Київської археографічної комісії³², ректора Київського університету³³ та ін. Характерно, що Я. Головацький, надсилаючи М. Костомарову свій фольклорний збірник «Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси» (вийшов у Москві в 4-х великих томах 1878 р.), просив у листі 22 вересня 1880 р. звернути увагу «равнодушной русской публики на забытыхъ и забытыхъ Галичанъ и Карпатороссовъ, нашихъ родныхъ русскихъ братьевъ, изнывающихъ подъ тяжкимъ игомъ враговъ Руси»³⁴. Я. Головацький регулярно обмінювався науковою інформацією, книжками, брав участь в організованому громадівцями археологічному з'їзді 1874 р. в

Києві³⁵. Він мав навіть намір приїхати до Галичини, щоб зібрати матеріал для написання статті про розвиток «галицко-русской письменности», але в 1882 р. був змушений відмовитися від цього «ввиду гоненій на все, что только носитъ имя русское...». Про це, зокрема, Я. Головацький писав редактору «Киевской старины» Ф. Лебединцеву 20 червня 1882 р., довідавшись про судовий процес над русофілами³⁶.

Наприкінці 70-х рр. XIX ст. Я. Головацький налагодив взаємини з професором Харківського університету О. Потєбнею. Не знайшовши в харківських книгосховищах фольклорного збірника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», О. Потєбня написав листа Я. Головацькому як упорядникові з проханням надіслати працю. Я. Головацький у червні 1879 р. з радістю відгукнувся на пропозицію О. Потєбні, який після ознайомлення зі збірником написав прихильну рецензію. За сприяння О. Потєбні за фольклористичну діяльність колишнього діяча «Руської трійці» було удостоєно премії Російської академії наук³⁷.

Отже, взаємини між Я. Головацьким і наддніпрянськими діячами в 30–80-х рр. XIX ст. проходили в різних формах: листування, особистих зустрічей, обміну літературними і науковими здобутками. Загалом зв'язки мали інформаційно-науковий характер, охоплювали питання обміну книжками, відомостями про національне життя тощо. Особисті стосунки галичан і наддніпрянців були заохочувальним чинником у процесі поглиблення національно-політичної свідомості, формування модерної української національної ідентичності. Однак ідейна еволюція після поразки «весни народів» 1848 р. привела Я. Головацького на проросійські позиції, що негативно позначилося на його взаєминах із наддніпрянськими діячами. Порівняно з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем – своїми соратниками по «Руській трійці» Я. Головацький мав найтісніші контакти з Наддніпрянською Україною.

²⁸ Своежильтевыи записки Богдана А. Дьдицького. – Ч. I: Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – С. 71.

²⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2295. – Арк.37 зв., 38.

³⁰ Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 104. – Од. зб. 681. – Арк.1; Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 36 (Головацький Я.). – Од. зб. 202. – Арк. 1.

³¹ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 104. – Од. зб. 354. – Арк. 1.

³² Там само. – Од. зб.659. – Арк.1, 2, 3.

³³ Там само. – Од. зб.892. – Арк.1, 2.

³⁴ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів. – Ф. 22 (Костомаров М.). – Од. зб.107. – Арк.1.

³⁵ Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві // Україна. Науковий двомісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 5. – С. 40.

³⁶ ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 36 (Головацький Я.). – Од. зб. 510. – Арк.1.

³⁷ Лещенко П. Листи Я. Ф. Головацького до О. О. Потєбні // Народна творчість та етнографія. – 1964. – №6. – С. 84.